

Új bizonyító adat a haragos sikló előfordulásáról Budapest belterületén a Sas-hegyről

HERCZEG GÁBOR, KRECSÁK SZ. LÁSZLÓ & MARSII ZOLTÁN

ABSTRACT: (New record on the occurrence of *Coluber caspius* in the residential area of Budapest, Sas Hill.) Up to the second part of the 20th century the Sas Hill, part of the residential area of Budapest, was a suitable habitat for *C. caspius*. This small, isolated population has decreased with the upgrowing human pressure. In the last 40 years only a few sporadic observations were made, and the snake became considered extinct from the area. There was an illegal recolonisation attempt ca. 10 years ago, with specimens collected probable in Bulgaria. In spite of this, in the subsequent years there was no sign of survival of these specimens. This paper proves the existence of this rare species on Sas Hill, based on different surveys on the herpetofauna of the area, made in 2000-2001 (one dead specimen, four exuvia and two observations).

Bevezetés

A budapesti Sas-hegy pár évtizede még több növény és gerinctelen endemizmus és számos védett faj mellett a fokozottan védett haragos siklónak (*Coluber caspius* Gmelin, 1789) is ott-hont adott. Ám a XX. század második felében a káros antropogén hatások megerősödése a terület degradációjához vezetett. Dacára a terület lezártságának, az illegális látogatók és kutyáik okozta zavarás és az esetleges gyűjtések következtében a haragos siklót az utóbbi időben kipusztultnak tekintették, mivel a Sas-hegyről 1955-ben került elő az utolsó bizonyító példány, és 1990 óta nincs semmilyen adat (DELY 1997). Feltételezhetően a kilencvenes évek elején néhány jószándékú terrarista Bulgáriából behozott példányokat engedett szabadon a területen a faj újbóli megtelepedésének reményében. Ezen példányok túlélésének azonban nem volt semmi nyoma a későbbiekben.

Mindezek után 2000. május 9-én előkerült egy frissen elpusztult példány, jól látható külsérelmi nyomokkal, valamint egy levedlett bőr. 2001. október 11-én egymáshoz elég közel találtunk újabb három levedlett bőrt. Később, október 13-án és 16-án sikerült megfigyelni ugyanezen a területen feltehetőleg ugyanazt a kifejlett haragos sikló egyedet.

Ezen példányok eredete nem ismert, származhatnak az illegális visszatelepítésből, de az eredeti populáció túlélése sem zárható ki. SCHMIDT et al. 1983-ban a budapesti populációk túlélését még lehetségesnek tartották: “óvatosságának és rejtett életmódjának köszönhetően maradhatott fenn a Budai-hegyekben, de a főváros belterületén is, ahol a Sas-hegyen és a Gellérthegyen ma is él”.

A haragos sikló elterjedése

A magyarországi kígyók leghosszabb képviselője, a 2 métert is elérő haragos sikló. Korábban csupán alfajként (*Coluber jugularis caspius*) tartották nyilván, nemrég azonban faji szintre emelték (SCHÄTTI 1988).

A haragos sikló elsősorban a száraz, intenzív napfénynek kitett sík-, domb- és hegyvidéki élőhelyeket kedveli. Élőhelyei azok a kopár fűvű, bokrokkal és sziklákkal beszórt, délnek néző domboldalak, ahol néhány nagyobb sziklacsoport vagy sűrű bokorcsoport van. Előnyben részesíti a kúszónövényekkel, cserjékkel, fákkal szegélyezett süt-
kérező helyeket, mivel itt veszély esetén hamar elmenekülhet.

A faj előfordulási területeként a volt Jugoszlávia, a volt Csehszlovákia, Magyarország, Románia, Bulgária, Albánia, Görögország, az Égei-szigetek, Kisázsia északnyugati és a volt Szovjetunió déli része jelölhető meg (DELY 1978). Hazánkban a Budai-hegységben és a Villányi-hegységben van jelen bizonyítottan (DELY 1978, SCHMIDT és mts. 1983, DELY 1997), illetve a Mecsekben (GARANCZY 1975), a Bükkben (LUKÁCS 1956) vannak erősen vitatott megfigyelések. Paks környékéről szubfosszilis adatként SZUNYOGHY (1932) jelezte, és egy populáció létezését újabb megfigyelés is megerősíti (KORSÓS et al., jelen kötet). Míg a faj legerősebb hazai állománya a Villányi-hegységhez tartozó szársomlyói, addig a Budai-hegység területén az állományok jelentősen lecsökkentek, és a hetvenes, nyolcvanas évek óta csak szórványadatok vannak: "A Budai-hegységben levő élőhelyeken viszont szembevetendő e nagy kigyónak az utóbbi években történt számszerű megfogyatkozása" (SCHMIDT és mts. 1983).

A budapesti Sas-hegy

A hegy Budán található, alapkőzete a dolomit, maximális magassága 259 m. Egykor szőlőültetvények borították. A szőlőt a filoxeravész kipusztította, ellenben a kertművelés emlékét őrzi a területen elterjedt orgona (*Syringa vulgaris*). A negyvenes években intenzív fásítási programot kezdtek, de szerencsére nem fejezték be, innen származik a területen megtalálható fekete fenyő (*Pinus nigra*). A háború után már nem próbálták gazdaságilag hasznosítani, sőt a fekete fenyő visszaszorítása is megkezdődött. Ennek eredményeként a vegetáció ismét elfoglalta a felszabaduló élőhelyet. Az Országos Természetvédelmi Tanács 1958-ban nyilvánította védetté a Sas-hegyet.

A gerincről lefelé a nyílt, a zárt és az endemikus budai dolomitsziklagyeppektől a sziklafüves lejtősztyepréteken és egy speciálisan alacsony, többé-kevésbé összefüggő foltokat alkotó orgonáson át egy karsztbokorerdő eredetű fás, bozotos területig jutunk, amely már a lakóházakkal határos. A hely kiemelt fontosságú természetvédelmi értékeket őriz még napjainkban is, holott a város már régen körülfogta. Bár ennek megfelelően a terület fokozott védelmet élvez, teljesen körül van kerítve, belépni elvileg csak engedéllyel, vagy megfelelő vezetővel lehet, de ez úgy tűnik nem elég. Tömegesen járnak be az emberek virágot szedni, kutyát sétáltatni, ezzel komoly kárt okozva. A másik nagy gond az orgona és a fekete fenyő rohamos térhódítása és élőhelyátalakító hatása. Teljesen kiszorítják az őshonos fajokat, és nagy területeket nőnek be a lejtősztyeprétekből.

Haragos sikló adatok a Sas-hegyről

A magyarországi haragossikló-állományokról elsőként FRIVALDSZKY (1825) tesz említést, előfordulási helyükként Buda környékét említve. Az első Sas-hegyi leírást szintén Frivaldszky tette 1865-ben. Ez után a haragos siklóval foglalkozó szerzők (pl.: KÁROLI 1879, MOJSISOVICS 1887, MÉHELY 1918) a budai Sas-hegyet mint az állat jó élőhelyét említik. Később a faj kezdett visszaszorulni. FEJÉRVÁRY-LÁNGH 1934-ben már csak mint maradványszigetet említi a budapesti Sas-hegy déli lejtőjét, ahol a haragos sikló 25-30 éve gyakori volt. Ez a tendencia akkor még nem vezetett a populáció végzetes lecsökkenéséhez, hiszen FEJÉRVÁRY-LÁNGH jó tíz évvel később, 1943-ban is mint aktuális élőhelyet említi a területet.

Kovács László 1952-ben, majd Janisch Miklós 1955-ben még egy-egy példányt gyűjtött a Sas-hegyről a Magyar Természettudományi Múzeum számára, melyek az 1956-os tűz áldozataul estek (DELY 1997).

Innentől kezdve csak bizonyító példány nélküli megfigyelések állnak a rendelkezésünkre. SCHMIDT és mts. 1983-ban a Sas-hegyet, mint meglévő élőhelyet említik, valamint DELY 1997-es cikkében egy hozzá levélben eljuttatott 1990-es megfigyelésről számol be. Ez az utolsó lehetséges adat.

Az előfordulás körülményei

2000. május 9-én Siklósi Engelbert, a Sas-hegy területkezelője, terepbejárás során a kutató háztól nem messze, degradált, orgonával erősen borított zárt dolomit sziklagyepen átvezető turistaúton akadt egy elhullott példányra, és egy levedlett bőrt is talált. A kb. 100 cm-es hím

példány farki végén harapásra utaló nyomokat találtunk, amely származhatott kutyától vagy bármely más ragadozótól.

2001 őszén a fokozottan védett pannonygyló (*Ablepharus kitaibelii fitzingeri* Mertens, 1952) és a két másik Sas-hegyen élő gyík faj koegzisztenciájának mechanizmusait feltáró kutatás keretében látogattuk rendszeresen a területet. Az első levedlett haragos sikló bőr véletlen megtalálása után az adott területrészt átkutatva még két bőrt találtunk (okt. 11.). Az egyiket egy mesterséges kórákásban, a másik kettőt pedig az alacsony, sűrű orgonás és a sziklafüves lejtősztyep határán. Ez a terület közel esett ahhoz a helyhez, ahonnan az előző évben talált elhullott egyed előkerült. Később, az ellenőrző utakba beillesztett aránylag kis területen kétszer sikerült kifejlett haragos siklót megfigyelni (okt. 13. és 16.). A három levedlett bőrből kettőnél volt a feji rész összehasonlítható állapotban, és ezekről bebizonyosodott, a fejpajzsok anomáliáinak vizsgálata alapján, azonos egyedtől származtak. A hiányos bőrok 150 cm körüli siklóra utaltak. A megfigyelt siklók is ebbe a mérettartományba estek. Ezek alapján és a megtalálási és megfigyelési helyek közelsége miatt feltehetően egy egyed életnyomairól van szó. Mivel legkevesebb két haragossikló-előfordulásról van adat az elmúlt két évben a Sas-hegyről, a faj egyenlőre még nem tekinthető kipusztultnak.

A haragos sikló természetvédelmi helyzete a Sas-hegyen

Már az ötvenes évektől felfigyeltek a faj veszélyeztetettségére több élőhelyen: "kipusztulásukat aligha lehet már megakadályozni" (DELY 1954), "rendkívül károsan érinti az amúgy is nagyon kis állományt az élőhelyein egyre növekvő hétvégi forgalom, amikor mindig megeshet, hogy egy-egy példány emberek vagy az őket kísérő kutyák áldozatául esik" (SCHMIDT et al. 1983), és a védelmi intézkedések szükségességére szintén, Schmidt és munkatársai szerint a Budai Tájvédelmi Körzet területén a haragos siklós helyeket különleges intézkedésekkel védeni kellene.

A haragos sikló ma fokozottan védett, természetvédelmi értéke 500 ezer Ft. A faj fennmaradását nemcsak az élőhelyek csökkenése, hanem a fokozott stressz is veszélyezteti. A haragos sikló ismert élőhelyein megnőtt az urbanizáció hatása, állandó zavarás és élőhelyátalakítás formájában. Az emberek mellett a kutyák is erősen befolyásolják az állatok életmódját. Az állandó stressznek kitett siklók nemcsak a napozási és táplálkozási szokásaikat változtatják meg, hanem valószínűleg a szaporodással is felhagynak.

A Sas-hegyi példányok tekintetében akár a területre bevitt egyedekként, akár az eredeti populáció túlélő egyedeként fogjuk is fel a két észlelést, a haragos sikló jövője a Sas-hegyen elkeserítő. Bármilyen okok vezettek is a helyi haragossikló-populáció ilyen szélsőséges megfogyatkozásához vagy kipusztulásához, ezek az okok nem csak hogy nem szüntek meg, hanem feltehetőleg fokozódtak is. Még ha egy tíz körüli egyedszámú populációval számolunk is, ami teljesen valószínűtlen, ezek túlélési és főleg szaporodási esélye igen csekély.

Ha az eredeti populáció kipusztulását és idegen példányok jelenlétét feltételezzük, akkor több probléma is felvetődik. Bármilyen, még egy egyébiránt tervszerű visszatelepítés is értelmetlen addig, amíg a kipusztulást kiváltó okok nincsenek megszüntetve. Megfontolandó, hogy ezzel a cselekedettel pár haragos sikló természetes szaporodási közösségből való kivételén, és egy fennmaradási esélyt nem, és túlélési esélyt is alig nyújtó területre való áthelyezésén kívül nem nagyobb-e a kár. Akár csak pár, meglehetősen nagy táplálkozási körzetet birtokló kifejlett példány (> 150 cm) is komoly hatást fejthet ki a már a megváltozott körülményekhez, lecsökkent élettérhez alkalmazkodott helyi gyík- és kistrágyászpopulációkra, a terület eltartókéességéhez idomuló táplálkozási hálózat megváltoztatásával.

Mindenképpen szükség volna egy összehasonlító vizsgálatra, amely eldöntené, hogy hazai, vagy külföldről behozott példányokról van-e szó. A populáció nagyság becslése nagyon nehéz a területen a kis észlelési valószínűség miatt. 1998-ban egy teljes nyári szezonban célzottan kutatták a haragos sikló jelenlétére utaló jeleket a Sas-hegy területkezelőjével együtt, eredménytelenül (KONCZ és MARSJI szem. közl.). Amennyiben mégis megerősítést nyerne több példány előfordulása, egy komolyabb természetvédelmi program is megvalósulhatna, a főváros belterületén lévő rendkívül értékes terület degradációjának megállítására, ahol a három fokozottan védett hullófajunkból kettő (haragos sikló, pannonygyló) is előfordul.

Köszönetnyilvánítás

Köszönettel tartozunk elsősorban Dr. Korsós Zoltánnak, a Magyar Természettudományi Múzeum Állattára igazgatójának a kézirat átnézéséért és hasznos tanácsaiért. Köszönjük továbbá Koncz Attilának a terepmunka egyes szakaszaiiban nyújtott segítségét. A Sas-hegyen a Duna-Ipoly Nemzeti Park engedélyével kutattunk (Eng.sz.: 331/2/2001).

Irodalom

- DELY, O. Gy. (1954): A kígyók. – Művelt Nép Könyvkiadó, 1–16.
- DELY, O. Gy. (1978): Hüllők-Reptilia. – In: Magyarország Állatvilága (Fauna Hungariae). XX, 4, Akadémiai Kiadó, Budapest, 120 pp.
- DELY, O. Gy. (1997): A csíkos vagy ugró sikló (*Coluber caspius* Gmelin, 1789) magyarországi előfordulásáról. – Állatt. Közl., 82: 39–46.
- FEJÉRVÁRY-LÁNGH, A. M. (1934): Kígyóinkról. – Az Erdő, 4–6: 1–9.
- FEJÉRVÁRY-LÁNGH, A. M. (1943): Beiträge und Berichtigungen zum Reptilien-Teil des ungarischen Faunenkataloges. – Fragm. Faun. Hung., 6(3): 81–98.
- FRIVALDSZKY, E. (1825): Monographia Serpentum Hungariae. – Pestini, 1–62.
- FRIVALDSZKY, E. (1865): Jellemző adatok Magyarország faunájához. – Magy. Tud. Akad. Évk. Pest, 11(4): 1–276.
- GARANCSY, M. (1975): Miért óvjuk valamennyi hüllőnket? – Búvár, 75(5):217–221.
- KÁROLI, J. (1879): Magyarország kígyóinak átnézete (Synopsis Serpentum Hungariae). – Természetrzaji Füzetek, 3 (2–3): 1–17.
- KORSÓS, Z., MARA, Gy. & TRASER, Gy. (2002): A haragos sikló (*Coluber caspius* Gmelin, 1789) újabb előfordulása Magyarországon. – Folia hist.-nat. Mus. Matr., 26: 335–339.
- LUKÁCS, D. (1956): Adatok a Bükk-hegység kétéltűinek és hüllőinek állatföldrajzához. – Egr. Ped. Főisk. Évk., 2: 622–629.
- MÉHELY, L. (1918): Reptilia et Amphibia. – In: A Magyar Birodalom Állatvilága (Fauna Regni Hungariae). Kir. Magyar Term. tud. Társulat, Budapest, 1–12.
- MOJSISOVICS, A. (1887): Über die geographische Verbreitung einiger westpalearktischer Schlangen unter besonderer Berücksichtigung der bisher in Österreich–Ungarn aufgefundenen Formen. – Mitth. D. Naturwiss. Ver. Steierm., Graz, 24: 223–287.
- SCHMIDT, E., BOTTA, I., TYAHUN, Sz. (1983): Védelmet a hazai hüllőknek és halaknak. – Pest Megyei Természetvédelmi Füzetek, 2–3: 1–26.
- SCHÄTTI, B. (1988): Systematik und Evolution der Schlangengattung Hierophis Fitzinger, 1843 (Reptilia, Serpentes). – Diss., Zürich, 50 pp.
- SZUNYOGHY, J. (1932): Beiträge zur vergleichenden Formenlehre des Colubridenschadels, nebst einer kranologischen Synopsis der fossilen Schlangen Ungarns. – Acta Zoologica, Stockholm, 13: 1–56.

HERCZEG Gábor
Eötvös Loránd Tudományegyetem
Állatrendszertani és Ökológiai Tanszék
1117 BUDAPEST
Pázmány Péter sétány 1/c
gherc@freemail.hu

KRECSÁK SZÖLLÖSI László
Eötvös Loránd Tudományegyetem
Állatrendszertani és Ökológiai Tanszék
1117 BUDAPEST
Pázmány Péter sétány 1/c
ursinii@personal.ro

MARSI Zoltán
Alternatív Közgazdasági Gimnázium
1035 BUDAPEST
Raktár u. 1.
zmarsi@freemail.hu